

Zorica Turjačanin

Banjaluka

JASNA ZRCALA OTROŠTVA

1. Nekaj primerjav

Pravljica, ki je nastala v davnih časih — v otroštvu človeštva, je svojevrstna duhovna stvaritev: odkriva pogled na svet primitivnega človeka, njegovo pojmovanje naravnih in družbenih pojavov, ki določajo in omejujejo eksistencialne komponente človeškega rodu. Položaj človeka v svetu, omejenost njegovih moči, odvisnost od nedoumljivih sil, ki stalno ogrožajo njegov obstoj, prav tako želja, da bi presegel vsiljene okvire, želja po svobodi in skladnosti, so ga silili k temu, da je izhod iz vsega, kar ga je utesnjevalo, poiskal v domišljiji, v »deželi čudes«, kjer najdrznejše sanjarije postajajo bitja, predmeti, dogodki in pojavi svojevrstne realnosti, v kateri je čudežno del »naravnega reda stvari«.

Tako pravljica nudi domišljjsko projekcijo nekega resničnega stanja, njeno slikovito in nestvarno kozmogonijo pa lahko pojmujeemo kot dognano metaforo, ki je nastala v kompliciranem sistemu psihičnega prilagajanja in analogij. Pravljичne »images mundi« pa naj se bolj ali manj oddaljujejo od prepoznavnih oblik stvarnosti, niso nič drugega kot svojevrstna spoznanja, izkušnje, zamisli, snovanja in ugibanja človeka v davnini, ki si je prizadeval z mitom in pravljico premostiti prvotno diskontinuiranost, vzpostaviti pomenske relacije bitja in bivanja, stanja in stvari ter se približati rešitvi univerzalne uganke sveta, dokopati se do odgovorov glede temeljnih vprašanj eksistence. Zato jih Paul Hazard primerja z vodnimi zrcali, v njihovih globinah »je skrita tisočletna izkušnost in njih vsebina sega tja do prvih razdobij človeštva«.

Herder pravi o njih, da so »ostanki čutnega gledanja, moči in nagona, ko se sanja, ker se ne ve, veruje, ker se ne vidi, deluje s celotno enovito in preprosto dušo«.

Torej, nastanek pravljice večstransko določa težnja »enovite in preproste duše« po tem, da razmika meje in tako presega vse to, kar omejuje svet in zavest. Domišljija, ki je nezamenljiva substancialnost pravljic in bajk, nudi otrokom, kakor je njihovim davnim prednikom, »iluzijo osvoboditve« — možnost bega iz podrejenega položaja, nastalega zaradi prepovedi in omejevanja. Skupna naravnost kot oblika vizije in tolmačenja sveta je pogojena s specifičnostjo primitivne zavesti, ki jo karakterizirata enostavnost misli in neposrednost doživljanja, to pa so prav pomembne lastnosti otroške duševnosti. (Seveda, mentaliteta otrok ni identična s tako imenovano primitivno mentaliteto.) Zato se nam zdi sprejemljivo mnenje Paula Hazarda, ki trdi, »da vsak otrok s pravljicami ponavlja zgodovino človeškega rodu in sega tja, kjer se je sploh začel

tok človeškega duha«. Podobno misel je izrekel italijanski teoretik Antonio Lugli, poudarjajoč, »da otroci v krajšem ali daljšem obdobju reproducirajo začetni štadij človeštva«.

2. K novim razsežnostim pravljичnega

Težnja, da bi presegli to, kar nas omejuje, razmahne domišljijo in vodi človeka v nepregledni »svet sanj«. Zаметke in spodbude domišljije vedno določajo konkretnost življenja in pridobljene izkušnje. Predstave domišljije niso nič drugega kot ustvarjalno preoblikovani, nepredvideno povezani in osmišljeni elementi stvarnosti, ki se jo dá prepoznati. Svojevrstna situacija primitivnega človeka in značilnosti njegovih duhovnih izkušenj so bili pogoj prevladovanju fantastičnega, nemogočega, transcendentnega. Pri tem se razsežnosti čudežnega dotikajo robov znanega sveta in v to prostranstvo se podaš kakor na področje temine: tam se dá splezati na drevo sredi sveta ali priti v začarani grad, ki ni niti na nebu niti na zemlji, ali spustiti se v skrivnostno votlino v mračno bivališče čudežnih bitij in demonov.

Vile in čarovnice, zmaji, velikani in škratje, prikazni in spake so čudežni gospodarji, so prisposode ovir in zaprek, pogub ter nevarnosti, ki jih je treba premagati ali prestati, da bi dospeli do cilja ter uresničili sen o lepoti in sreči. Čudežno — je pričakovano in neizogibno, je edini možni pogoj v razpletu pravljice.

S prenehanjem verovanja v čudež — kar je značilno za obstoj mitov — je bil dan pogoj transformaciji fantastičnega in nemogočega v druge oblike njegove pojavnosti — predvsem v izjemno in čudežno. Zato izraz bajka vse pogostejše opuščajo, zamenjuje ga primernejši: pravljica ali pripovedka (npr. pri Andersenu ali Mažuraničevi) ali pa fantastična zgodba, v kateri pa namesto kolektivnega, folklornega dominira individualni ustvarjalni princip.

Pravljica dobiva drugačne pomenske in prostorske razsežnosti. Predvsem se otrese elementov nadnaravnega, kot dopolni pa vključuje tista čudesa vsakdanjika, na katera smo se — po Andersenu — tako navadili, da jih sploh več ne opazamo. Pravljичni svet postaja poetizirano in z domišljijo preurejeno okolje otroškega življenja. Pogosto se dá v njem prepoznati nekatere povsem določene povezave časa in prostora pa datumi, ki so uvrščeni v intimni koledar otroštva.

Ahmet Hromadžić, dandanes vsekakor eden vodilnih pisateljev pravljic na hrvaškem ali srbskem jezikovnem območju, zajema snov za svoje stvaritve iz svojih otroških doživetij v naravi v domačem okolju: hribi in stolp iz starih časov, ki je tako tihoten in skrivnosten, je razvnel domišljijo in stopnjeval radovednost hribovskega dečka ter ga mamil v nevidni svet skrivnosti. Pri tem pa so domišljija in čustva zabrisali jasne obrise predmetov in pojavov ter v zameno za spremembe svetu podarili nove barve in pomene. Domači kraj — svet njegovega otroštva — je postal prizorišče čudovite pravljice. (»Ta planina se nikjer ne začneja. In tudi nikjer ne konča. Na desetih obalah stoji, na morje se naslanja.«)¹ Junaki prenehajo biti nadnaravna bitja tudi tedaj, če so prevzeti iz folklorne tradicije: v novo pravljico ne vnašajo svojih fantastičnih lastnosti, temveč se nekako počlovečijo. Škratje Sunčan, Pahuljica, Ljutica, Jastreb, Zla-

¹ Ahmet Hromadžić: *Ptičje jezero*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1969. (Cicibano-va knjižnica.) Str. 105.

tibor niso nikakršni čudodelniki, temveč čudežna bitja, ki poosebljajo posamezne težnje ljudi. Čeprav ima Sunčan (*Patuljak iz zaboravljene zemlje*) meč, iz katerega se bliska in grmi, in s strelom lahko skladi zvezde z neba, se s tem ne uveljavlja v kontekstu pravljice, temveč s plemenitostjo svojih pobud in dejanj. Moč škrate Zlatibora (*Patuljak vam priča*) je v magični sugestivnosti njegove pravljice, s katero — kakor z nevidno pajčevino — omreži pozornost dečkov in v njih vzbuja željo po novih, vznemirljivih spoznanjih.

Temu lirčno ubranemu besednemu tkivu dajejo pravljčno kvaliteto pojavi empiričnega sveta, ki le po svoji izjemnosti presegajo merila poprečnosti. V njih je vse mogoče, toda to se dogaja tako malokdaj, da o tem ni potrdila v naših izkušnjah. Zato pa dogodek, ki je v realnosti uresničljiv, dobi nadih sanjskega in neresničnega. »Zgodilo se je nekaj, kar se zgodi enkrat v sto letih, česar nihče ni pomnil in kar se morda na tej planini še nikoli ni zgodilo,«² pojasnjuje pisatelj nepredvideno rešitev neke dramatične situacije v *Okamenjenim vukovima*.

Ko Slobodan Rakitić pojasnjuje značilnosti *Malih bajki* Stevana Raičkovića, se približuje trditvi o njeni svojevrstni realističnosti, saj pravljica »upučuje na realnost sveta i nije samo maštarija o nekom mogućem životu, već je izraz i senka sveta koji jeste i koji nas okružuje«.

V kolikšni meri je svet prisoten v pravljici, se najpopolneje kaže v čudežnem: zaživi v opisih narave, v življenju njenih številnih prebivalcev, v povezanosti bitij, pojavov in dogajanj, v spajanju vsega z vsem, v istovetenju človekovega (otrokovega) bitja z nepredvideno mnogoterostjo bitij in stvari.

Čudežno, po besedah dr. Dragiše Vitoševića, »leži u samom srcu dječjeg sveta, ono je beskrajno produžena personifikacija, divno jedinstvo u kome nema granica između bliskog i dalekog, mogućeg i nemogućeg, živog i mrtvog.«

Sodobna pravljica, ki odraža stanje duha in zavesti otrok današnjih dni, se očitno oddaljuje od tistih stvaritev, ki so nastale kot odsev »prvih pobliskov človekove domišljije«. Mimo pravljčnosti izraža obstoječo realnost, ki je otrokom blizu: to, kar je v spremenjenem pomenu in v novi obliki postalo del njih samih. Lawrence A. Averille meni: »Mašta koja crpi sok iz životnog iskustva stvara onakav svijet kakav dijete želi,« — kar pomeni — preoblikovan v skladu z njegovimi nagibi in potrebami, kakor tudi z duhom časa.

3. Otrok in pravljica

Čeprav je vse pogostejše slišati, da se je v obdobju živahnega razmaha radia in televizije pravljica preživela, so najnovejše raziskave (npr. »Proizvodi masovne kulture i deca« na območju osrednje Srbije) ugotovile, da zanimanje otrok za to vrsto literature ni upadlo in da sodobni otroci kakor nekdanji — čutijo potrebo, da jim pripovedujemo povesti in pravljice.

Odnos do pravljice pa je samo v zadnjih petih desetletjih poln nasprotij. Sovjetski pedagogi zlasti 20-tih let tega stoletja jo brez pojasnila odklanjajo, medtem ko nekateri sodobni psihologi na zahodu (npr. dr. Bruno Bettelheim) pripisujejo pravljici pretirano velik pomen: povezujejo ga z nekaterimi generacijskimi krizami sodobne mladine, češ da je zmanjšana njihova zmožnost

² Hromadžić, prav tam, str. 204.

prilagajanja stvarnosti in je njihov potek razvoja neuravnovešen, ker niso bili deležni pomirjujočega vpliva pravljič, ki je pomemben v oblikovanju osebnosti.

Dandanes se pravljič vrača k otrokom in v otroštvo skozi na stežaj odprta vrata. Četudi spodbuja razmah domišljije, pri najmlajših ne deluje zaviralno na njih smisel za realnost. Cijukovski je zapisal: »Iako slušaju pripovjest zaneseno i napeto — djeca intimno ne vjeruju u događaje, u njihovu vjerodostojnost, poput njihove igre na pješčanoj plaži, gdje prave kolače od pijeska, ali ih ne jedu.«

Neizpodbiten je izobraževalni in zlasti vzgojni pomen pravljič v razvoju mlade osebnosti. Določene psihološke dispozicije, predvsem animizem in artifičnost — kot obliki svojevrstnega otroškega realizma (predvsem do 7. leta), ki se najpopolneje konkretizira v čudežnem, otroka povsem naravno vodi k pravljič. Zato pa malčki, kakor trdi Luglio »utažuju svoju žeđ za spoznanjem u formama identičnim onim iz mašte«. Z drugimi besedami to pomeni, da je otrok zmožen tudi v takšnih stvaritvah razlikovati resnično od neresničnega in da mu nadih čudežnega ne preprečuje v mejah svojih spoznajnih moči in možnosti dojemati resnično stanje stvari in ugotavljati bistvo odnosov situacije, ki jo pravljič prikazuje. Ona mu sproščeno, v črno-beli podobi nudi nekatera elementarna spoznanja o življenju in svetu, izostri čutila, spodbuja razmah domišljije in asociacij, pripomore k njegovi najzgodnejši literarni senzibilizaciji in po Bjelinskem — razvija »zametek smisla za poezijo«.

Pravljič, prikazujoč spopad pozitivnih in negativnih sil, v katerem se — ne glede na velikost nevarnosti in številnost zaprek — pozitivnemu junaku posreči uresničiti svoj plemeniti cilj, kristalizira pojme; dobro in zlo, sebičnost, altruizem, pravico in krivdo. Pravljič o vilah kakor z nežno, čarobno roko odvedejo otroke iz varnih pristanov otroštva na široko morje življenja zrelih ljudi, kažejo jim »svetlobo in sence« poznejšega življenja, v katerem se lepoti in radosti neizogibno pridruži bridkost: tako pravljič pripomorejo k osveščanju otrok, da vse bolj spoznavajo sebe in svet.

Prevedla Gema Hafner

LITERATURA

- Paul Azar (= Hazard): *Knjige, djeca i odrasli*. Zagreb, Stylos 1970. — V slov. prevodu: *Knjige, otroci in odrasli ljudje*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1973. (Otrok in knjiga. 2.)
- Maja Bošković-Stulli: *Svijet bajke i dijete*. Umjetnost i dijete. Zagreb, IV/1972, br. 19—20, str. 28—32.
- Milan Crnković: *Dječja književnost*. Zagreb, Školska knjiga 1973.
- Waltraut Hartman: *Identifikacija i projekcija u narodnim bajkama i fantastičnim pričama za djecu*. Umjetnost i dijete II/1970, br. 8, str. 14—19.
- Antonio Lugli: *Problemi povijesti književnosti za djecu*. Umjetnost i dijete IV/1972, br. 23, str. 7—41.
- Slobodan Rakitić: *Iz istog poetskog jezgra*. Pogovor knjizi Male bajke Stevana Raičkovića (Beograd, SKZ 1974).
- Miodrag B. Šijaković: *Kako tumačiti narodne bajke*. Umjetnost i dijete II/1970, br. 9—10, str. 50—53.
- Stjepko Težak: *Interpretacija bajke u osnovnoj školi*. Zagreb, Pedagoško-književni zbor 1969.
- Neda Todorović: *Za dremljive časove detinjstva*. NIN, Beograd 1978 (7. maj). br. 1426.
- Zorica Turjačanin: *Bajkoviti svijet Ahmeta Hromadžića*. Most. Niš, 46/1977.

Novo Vuković: *Elementi fantastičnog u književnosti za djecu*. Detinjstvo. Novi Sad 1975, br. 2, str. 30—42.

Novo Vuković: *Neke specifične odlike književnosti za djecu u periodu između dva svjetska rata*. Detinjstvo 1976, br. 1, str. 19—26.

Rezime

Nastala u davnim vremenima djetinjstva ljudskog roda bajka predstavlja svojevrstu duhovnu tvorevinu koja pruža pogled na svijet primitivnog čovjeka, njegovo shvatanje prirodnih i društvenih pojava koje određuju i omeđuju egzistencijalne prostore bića. Njezina pitoreskna i nestvarna kozmogonija može se shvatiti kao razvijena metafora izgrađena na složenom sistemu analogija. Bajkovite »imagines mundi«, bez obzira koliko se udaljavale od prepoznajnih oblika stvarnosti, nisu drugo do svojevrstna saznanja, iskustva, zamišljanja, snovanja i gonetanja davnog čovjeka koji nastoji da mitom, a zatim bajkom, prevaziđe svoju prvotnu diskontinuiranost, uspostavi značenjske relacije bića i bivanja, stanja i stvari, približi se rješenju univerzalne zagonetke svijeta.

Situacija primitivnog čovjeka i karakter njegovog duhovnog iskustva usloveli su prevagu fantastičnog, nemogućeg, transcendentalnog. Prestanak vjerovanja u čudo, karakteristično za mitsko opstojanje, usloвило je preinačavanje fantastičnog u nemogućeg u druge oblike njegovog ispoljavanja, prije svega u izuzetno i čuderno. Ovovremena bajka vidljivije se udaljava od onih tvorevina koje su nastale »u praskozorju ljudske mašte«.

Odnos prema bajci, samo u posljednjih pola stoljeća, pun je oprečnosti. Dok je sovjetski pedagozi, naročito 20. god. ovog vijeka, potpuno odbacuju, pojedini savremeni zapadni psiholozi (npr. dr. Bruno Betelhajm) daju joj možda i predimenzionirani značaj dovodeći u vezu neke generacijske smetnje savremene omladine, smanjenu mogućnost prilagođavanja stvarnosti, sa odsustvom »pažljivo oblikovanog i smirujućeg uticaja bajki«.

Obrazovni, a osobito vaspitni značaj skaski u razvitku mladog bića ne može se više dovoditi u pitanje.

Bajka djetetu, u uproštenom crno-bijelom crtežu, pruža neka elementarna saznanja o životu i svijetu, izoštrava njegova čula, podstiče igru mašte i asocijacija, doprinosi njegovoj najranijoj literarnoj senzibilizaciji, razvija, po Bjeljinskom, »početak osjećanja poezije«. Na etičkom planu ona kristališe pojmove dobra i zla, sebičnosti i altruizma, »pravde i krivde«.

Summary

The folk-tale is a special creation of mind, opening the door into the world of the primitive man. Fantastic, impossible and transcendental are prevailing due to the situation and character of the intellectual experiences of the primitive man. As the faith in miracles died, which is typical for mythologic existence, the fantastic is transformed into exceptional and extraordinary.

The attitude towards tales has been full of oppositions during the last fifty years. In the 1920', on one hand, the Soviet pedagogues were entirely against them, and on the other hand, certain western psychologists (specially dr. Bruno Bettelheim) give them even an overimportant character. The educational, as well as, pedagogic importance of the tale in the development of the young cannot be questioned any more. The child needs the tale.